

Úvod

Přednáška pojednává o dějinách dívání se a o reakcích lidí na obrazy a umělecká díla v Evropě v období středověku a raného novověku. Zabývá se otázkami znázorňování a percepce v náboženském i profánním kontextu.

Přehled přednášek

1. Úvod, vymezení tématu, literatura
2. Posvátný obraz (5.-12. století)
3. Zázračný obraz (13.-17. století)
4. Narativní obraz (13.-17. století)
5. Obraz v náboženské praxi (15.-17. století)
6. Obraz, imaginace a meditace (15.-17. století)
7. Živé obrazy (15.-18. století)
8. Obraz, alchymie a magie (16.-17. století)
9. Obraz, tělesnost a cenzura (16.-19. století)
10. Ničení obrazů (16.-20. století)

Základní literatura ke studiu

- Hans Belting, *Bild und Kult. Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, München 1990
- Hans Belting, *Das echte Bild. Bildfragen als Glaubensfragen*, München 1995
- David Freedberg, *The power of images. Studies in the history and theory of response*, Chicago 1991
- Milena Bartlová, *Skutečná přítomnost. Středověký obraz mezi ikonou a virtuální realitou*, Praha 2012

2. Posvátný obraz (5.-12. století)

Zpřítomnění posvátného (reprezentativní typ zobrazení), úcta k obrazům a víra v zázraky

- Role obrazu v náboženské praxi v tradičních řecko-římských kulturních a v křesťanství, kontinuita úcty k obrazům, víra v zázraky a pomoc.
- Počátky a vznik ikon: vztah k římským portrétům, role císařského kultu, počátky snah o teologické zdůvodnění úcty; *acheiropoietá* – obrazy, které nevznikly lidskou rukou (příklady: mandylion z Edessy, obrazy z Kamuliany, veraikon)
- Byzantská teologie obrazu – Jan z Damašku (646 nebo 676 – 749), sedmý nikájský koncil (787); reakce na Západě: *Libri carolini* (kolem 790)
- Vztah obrazů a ostatků ve středověké imaginaci. Rozmach kultu obrazů a kultu relikvií na Západě, vzestoup poutnického provozu a s ním spojené umělecké inovace (architektura na poutních cestách do Santiago da Compostela, obnovení tradice monumentálního sochařství); setkání se světcem a jeho ostatky, zázraky (sv. Foy v Conques – zpráva Bernarda z Angers, 1013)
- Zdroje účinnosti díla (aktivace obrazu – konsekrace; svěcení; vnímání živosti díla; vnímání nadpřirozených kvalit)

3. Zázračný obraz (13.-17. století)

Znázornění jako cíl pouti věřících

- Jak vznikají zázračné obrazy? (poutní místa; teologie vs. lidová zbožnost; zázraky konány skrze znázornění, nebo jako znázornění svaté osoby?; příklad Panny Marie Řezenské)
- Očekávání diváků a věřících (uzdravení, pomoc, poděkování za dobrodíní, možnost získat odpustky) pouť je podnikána v naději na získání fyzického nebo duchovního benefitu, pomoci, kterou nelze získat na zemi jinými prostředky
- Typologie a diferenciacie zázračných obrazů (Wilhelm Gumpenberg, *Atlas Marianus*, 1659)
- Posvátný obraz, jeho multiplikace a vytváření kopií (vztah archetypu a kopie – moc je přenášena z originálu na kopii vzájemným kontaktem nebo na základě podobnosti; jasná diferenciacie obrazu jako předpoklad jeho zázračného potenciálu; další funkce kopií – modlitební kartičky, poutnické odznaky, svaté a devoční obrázky, amulety apotropaion)
- Obraz jako votivní dar (vytváření a darování obrazů jako poděkování za pomoc, uzdravení či záchranu; ex-voto – ikonografie, materiály, formy)

4. Narativní obraz (13.-17. století)

Funkce narativního znázornění v sakrálním prostoru

- Vznik oltářního obrazu a jeho funkce (liturgická a neliturgická funkce – mše, modlitby, pobožnosti jednotlivců a korporací – privátní médium přímluvy a posmrtné vzpomínky ve veřejném prostoru; vztah liturgické funkce, obsahu a formy)
- Typy oltáře a jeho části (retábl; tabernákl; antependium; dossale; predela; diptych; polyptych)
- Rozmach malovaného oltáře ve 13. století (role žebrových řádů – didaktické obrazy používané v rámci kazatelské praxe; narativní znázornění jako písmo pro negramotné; významné inovace a mezníky)
- Křídlový oltář v 15. století (funkce a způsoby používání v průběhu církevního roku; způsoby prezentace narativních námětů; devocionální funkce; ikonografie, technologie a formy; polychromie)
- Oltářní obraz v potridentské době (narativita, časovost a albertiovské pojetí obrazu; oltářní obraz a nový koncept umění; funkce a ikonografie oltáře u nekatolických konfesí; Tridentský koncil a nová funkce náboženského obrazu – podnícení duše i těla ke zbožné reakci; role smyslů, afektů a rozumu – Gabrielle Paleotti; příklady: Carraciové a klasická tradice, Caravaggio a decorum, Rubens a afekty)

5. Obraz v náboženské praxi (15.-17. století)

Manipulace s obrazy v rámci liturgických a neliturgických ceremoniálů

- Prožitek přítomnosti inscenace pašijových her (znovuzpřítomnění událostí Svatého týdne, jejich kulisy a rekvizity, manipulace s obrazy: sochy Krista na oslíkovi, sochy ukřižovaného, mrtvého a zmrtvýchvstalého Krista a bolestné Panny Marie s pohyblivými a oddělitelnými částmi; ukládání soch do božích hrobů, spouštění a vytahování ke klenbě; klášterní komunity, mystika a manipulace s díly v rámci soukromé meditativní praxe)
- Prožitek místa Boží hroby a Svaté hory (evokování míst Kristových pašijí a způsoby jejich percepcí v rámci dobové meditativní praxe; barokní Boží hroby, loretské chýše a Svaté hory, jejich typické součásti, vybavení a výzdoba; Sacro Monde di Varallo způsoby inscenace a vedení diváka, duchovní cvičení v kaplích s výjevy pašijí)
- Podoby percepcí „devoti“ vs. „curiosi“ (potridentská teorie obrazu, narativita a požadavek vzbuzení zbožnosti skrze afekty a rozum; lidová barokní zbožnost, laická bratrstva a náboženské spektakly – pegmata, kulisy, živé obrazy; manipulace s obrazy v jezuitských kostelech; obrazy a meditace)

6. Obraz, imaginace a meditace (15.-17. století)

Devoční obrazy stojí na pomezí narativního a reprezentativního zobrazení, cílem je zapojení afektů a emocí v rámci meditace před obrazem; fyzické obrazy umožňují vyvolávat mentální obrazy v mysli, jejich prostřednictvím lze dospět až k abstraktní a nevizuální kontemplaci božského.

- Středověké počátky (Bernard z Clairvaux o třech stupních duchovního poznání: smyslové a tělesné, duchovní a intelektuální; Pseudo-Bonaventura, Ludolf Saský)
- Meditace o Kristových pašijích (kniha hodinek Marie Burgunské, kolem 1475: divák v roli přímého svědka pašijí, identifikace se světcem – ideálním vzorem spoluutrpění s Kristem [compassio]; devoční obrazy, využívající narativní postupy: zejm. pašijové cykly; devoční obrazy nenarativní – izolované obrazy Bolestného Krista, symboly pašijí, alegorie – vinný lis, mystický mlýn; devoční obrazy jako kopie uctívaných nebo zázračných obrazů – veraikon, mariánské obrazy aj.)
- Raně novověká imaginace a spiritualita (meditace Ignáce z Loyoly: tři úrovně – „cesty“ – očistění v meditaci, osvícení v kontemplaci, spojení s Kristem; založeno na třech schopnostech duše: 1) vnímání a využití smyslů, vyvolání pocitů, fantazie a paměti, 2) myšlení, intelektuální analýza tématu meditace, 3) chtění – vyvolání účinné lítosti; vůle. Fyzické obrazy usnadňují vytvoření mentálních obrazů, paralela mezi vnitřním „komponováním místa“ v rámci meditace, a vytvářením, resp. prohlížením reálných obrazů)
- Vztah obrazu a textu (meditativní příručky a jejich ilustrace; Jérôme Nadal, *Adnotationes et Meditationes*, 1594 – popisky ilustrací zásadě definují strukturu a obsah celého textu; Antoine Sucquet, *Via vitae aeternae*, 1620 – využívání emblémů či alegorií; smyslem je naučit diváka/čtenáře uvažovat o posledních věcech, o Kristově oběti a o spáse)

7. Živé obrazy (15.-18. století)

V rámci meditativní praxe byly využívány obrazy, jež disponovaly silným potenciálem být vnímány podobně bezprostředně jako realita.

- Naturalistické sochy a fyzicky vnímaná úcta ke Kristově oběti v pozdním středověku a raném novověku (Sacro Monte di Varallo – scény krutého násilí, hrůza ve tvářích a gestech, expresivita mučených a mrtvých těl, fyzické deformace; bohatá polychromie soch, používání přírodních materiálů na vlasy, vousy oči ze skla – záměr vyvolat empatickou reakci evokováním života, skutečnosti a přítomnosti)
- Voskové sochy (tradiční funkce: vyžívání v rámci pohřebních ceremoniálů – portréty zemřelých a předků, pohřební rituály francouzských a anglických králů; votivní dary „efektivita a účinnost znázornění je úměrná míře podobnosti obrazu skutečnosti“; prostředek magie; pomůcka při studiu anatomie)
- Pegmata španělských náboženských bratrstev („živé sochy“ v podání sochařů Juana Martíneze Montanése a Gregoria Fernandéze z první poloviny 17. století – iluze živého lidského těla s naběhlými žilami a napjatými svaly, nehty z rohoviny, skleněné oči se slzami, pohyblivé klouby, oblékání šatů – objednavatelé požadují díla vyvolávající iluzi života a skutečnosti)
- „Podobnost“ – obraz spoluvytváří skutečnost, nejde jen o vyvolání iluze skutečnosti, ale i o postižení jejích vnitřních kvalit a přiblížení se skutečnosti (např. v portrétní tvorbě nejde o prosté znázornění tváře zemřelého, ale rovněž o postižení jeho osobnosti a vlastností; substitut těla).

8. Obraz, alchymie a magie (16.-17. století)

- Obraz a alchymie v 16. století (obě sféry mají stejný intelektuální základ – zkoumání světa intuitivním zvažováním zkoumaných procesů, výzkum přírody založený na metafyzické spekulaci o vzájemně na sebe působících substancích; emblém jako alegorické označení alchymistických substancí a procesů – Michael Maier, *Atalanta fugiens*, 1618: v emblémech se spojuje přesné pozorování a analýza materiálního světa s okultními výklady, umožňovaly studovat a rozkrývat principy stvoření a harmonie univerza – jejich luštění je analogické zkoumání makromosmu)
- Obraz a magie (účinnost a efektivita obrazů je v dobovém vmínání spojena s mírou podobnosti obrazu skutečnosti; dva druhy magie podle J. Frazera: sympatetická magie – věci na sebe mohou působit na dálku na základě podobnosti; kontaktní magie – na principu fyzického dotyku znázornění s nepřítomnou osobou nebo s nějakou částí jejího těla. Institucionální akty – „*executiones in effigie*“; obraz a lidová víra – černá magie, milostná magie. Význam kognitivního procesu: tendence diváků spatřovat za obrazem to, co znázorňuje; obraz je spojen s prototypem, za jistých podmínek se může stát totožným s ním, a tedy i účinným.)

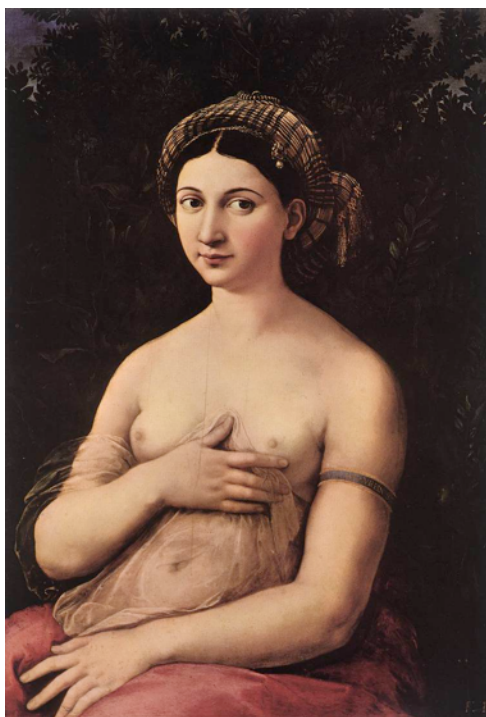

9. Obraz, tělesnost a cenzura (16.-19. století)

Znázorňování lidského těla a reakce diváků na tato znázornění: vedle zpřítomňování fyzické bolesti a utrpení, vyvolávání intenzivního dojmu živosti a reakcí na tato znázornění v podobě magických praktik představuje další téma jiný druh znázornění, které vyvolávalo silné smyslové a tělesné reakce, resp. potřebu takovou schopnost obrazů potlačovat.

- Reakce na Tizianův obraz Venuše urbínské v literatuře od 16. do 19. století (původní význam obrazu vs. pozdější odsouzení lascivního námětu)
- Cenzura v raném novověku (příklady z 16. století ve vizuální a literární sféře; snaha o potlačení, resp. racionalizaci „moci obrazu“; role dějin umění – Vasari a jeho následovníci)
- Reakce na znázornění těla v různých prostředích (tělesnost v mystice raně novověkých církevních řádů; sny, vize a vidění; reakce na tělesnost v náboženském umění; profánní sféra a reakce na antické nudy od středověku po 19. století)
- Obraz jako substitut těla a jeho funkce v profánním kontextu (znázornění za účelem uchování paměti a vzpomínky, typická potřeba zajištění fyzické přítomnosti těla; lidé se zamilovávají do neznámých na obrazech – Marie Medicejská a Jindřich IV., Tamino a Tamina, Pygmalion)

10. Ničení obrazů (16.-20. století)

Náboženský ikonoklasmus jako forma institucionalizovaného ničení obrazů (projev obav z idolatrie – falešného uctívání náboženských obrazů):

- 1) byzantský ikonoklasmus 8. století v teorii i praxi;
  - 2) středověké reakce na případy idolatrie;
  - 3) postoje protestantských konfesí k funkci náboženského obrazu a nejextrémnější reakce na ně – kalvinistické ničení obrazů v Německu, Francii a Nizozemí v 16. století;
  - 4) ničení obrazů v rámci „pálení marností světa“ – Bernardin Sienský, Jan Kapistrán, Girolamo Savonarola;
  - 5) *Sacco di Roma* v roce 1527 a „přechodové rituály“ – profanace, desakralizace, karneval „pouť naruby“)
- Profánní sféra – útoky na obrazy vládců a politiků (příklady od antiky po 20. století; vztah vladařské ideologie a veřejných rituálů a pomníků; pomník vladaře jako substitut, zajišťující reálnou přítomnost; role konsekračních rituálů. Význam rituálů ničení – obracení starého řádu a nastolování nového; příklad: ničení a profanace soch králů za Francouzské revoluce, vztah těla krále a aury království, spontánní vs. institucionální reakce během revolučních svátků)
  - Spontánní ničení a poškozování obrazů jednotlivci ve smyslu individuální reakce diváka na obraz (poškozování soch v moderních muzeích a galeriích, způsoby a cíle útoků, postoje a motivace útočníků, vztah mezi znázorněním a skutečností)

